

УДК 371.011.3

В.В.Бойченко, м.Умань

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА КУЛЬТУРИ РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ СТУДЕНТІВ

На основі аналізу філософської, психологічної і педагогічної літератури розкрито сутність понять „культура”, „культура праці”, „культура розумової праці”; визначено та обгрунтовано важливість формування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури розумової праці. Охарактеризовано структурні компоненти культури розумової праці як характеристики особистості.

Ключові слова: культура, культура праці, культура розумової праці, студенти, структурні компоненти.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в нашій країні, зумовлюють потреби суспільства в особистості, котра володіє новим типом мислення, здатна ефективно розв'язувати свої життєві та професійно-педагогічні проблеми. Основною метою вищої педагогічної освіти в цьому контексті постає не тільки підготовка кваліфікованих працівників відповідного рівня і профілю, які вільно володіють професією, готові до постійного професійного вдосконалення, а й забезпечення умов для прояву ними самостійності і творчої самореалізації, які є рушійною силою здійснення предметних і соціокультурних перетворень. У зв'язку з цим *актуалізується* проблема винайдення засобів оптимізації навчально-виховного процесу, ефективного вирішення завдань, що висувуються сьогодні перед вищими педагогічними закладами, зокрема в плані посилення інтелектуального розвитку особистості, орієнтації її на оволодіння способами самостійного отримання знань, формування вмінь і навичок розумової праці.

Теоретичні положення щодо оптимізації навчально-виховного процесу у вищій школі набули висвітлення в працях І. Беха, С. Горчинського, І. Зязюна, О. Коберника, В. Кременя, О. Пехоти, О. Савченко, С. Сисоєвої та ін.

Характеристиці культури загальної, професійної, навчальної діяльності, визначенню способів підвищення ефективності розумового розвитку студентів присвятили свої дослідження С. Вітвицька, М. Корінний, О. Степанов, М. Фіцула, В. Шевченко, В. Шейко та ін.

Одним з вагомих результатів реалізації цих способів є формування у студентів культури розумової праці як важливої складової загальної культури особистості, що забезпечує ефективне самостійне здобуття знань з різноманітних джерел інформації, оволодіння вміннями їх переробки та практичного застосування.

Мета статті – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрити сутність поняття „культура розумової праці”, визначити її структуру.

„Культура розумової праці” – складне поняття, для з’ясування сутності якого необхідно розглянути зміст тих понять, що його утворюють – „культура”, „культура праці” і „розум”.

Від моменту свого виникнення поняття „культура” розумілося як опозиція поняттю „натура” – тобто природа. Ним позначалося „оброблене”, „штучне” на противагу „природному”, „дикому” для розрізнення рослин, вирощених людьми, і дикорослих [8, с. 9]. Уже в цьому первісному тлумаченні культури підкреслювалася така важлива її ознака, як присутність людського фактору, визнання можливостей людини впливати шляхом певної діяльності на навколишній світ.

У подальшому слово „культура” набуває більш узагальненого значення, яке охоплювало всю сукупність створених людськими спільнотами традиційних благ і цінностей. У цьому розумінні культура поставала як створена людиною „друга природа”, надбудована над природою первісною, до певної міри окремий світ, створений людиною додатково до світу природного.

З погляду сучасної філософії, термін „культура” означає „...догляд, покращення, облагородження тілесно-душевно-духовних нахилів і

здібностей людини”. Щодо конкретного змісту цього поняття, він пов’язується з різними сферами людської життєдіяльності: моралі і звичаїв, мови, писемності, одягу, поселень, роботи, способу виховання, економіки, науки, техніки, мистецтва, релігії. Культура – „це вираження і результат самовизначення волі народу чи індивіду („культурна людина”)” [13, с. 229].

Залежно від рівня, масштабів, форм соціальної взаємодії виокремлюють певні типи і форми культури. До основних типів культури залічують:

– загальнолюдську культуру (створена людством протягом усієї історії свого існування);

– суперкультуру (створена конкретним суспільством і передається від покоління до покоління);

– субкультуру (сукупність переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, характерних для певної соціальної спільності, наприклад, національні, професійні субкультури);

– особистісну культуру (культура конкретного індивіда) [5, с. 77].

Щодо останнього типу, термін „культура” розглядається як похідний від латинського *cultura* – виховання, освіта, розвиток і включає сукупність традицій, правил поведінки, моральних та естетичних цінностей, створених людством протягом його історичної еволюції; духовний компонент людської діяльності, який забезпечує різноманітні сторони життя людини; особлива сфера і форма діяльності, яка має свій зміст і свою структуру; рівень життєдіяльності, який забезпечується постійною підтримкою високих взірців реальної діяльності і поведінки людини.

Отже, культура є складним суспільним феноменом, який відігравав і продовжує відігравати величезну роль у життєдіяльності людини. Культура впливає на працю, побут, дозвілля, менталітет, спосіб життя як усього суспільства, так і окремої особистості. Розвиток культури щільно пов’язаний з прогресом людства, його перспективами. Культура – це не тільки

досягнення минулого, – вона багато в чому визначає сьогодення і майбутнє не лише окремої особистості, а й усього людства. Головне призначення культури полягає в тому, щоб постійно сприяти духовному розвитку людини, розкриттю її талантів, здібностей і можливостей. Створюючи різноманітний світ культури, людина водночас розвиває свої творчі сили, формує своє духовне обличчя. У певному сенсі людина є мірою культури.

Щодо поняття „культура праці”, воно також не має однозначного тлумачення.

Відомий підхід, згідно з яким культура праці розглядається як особистісне утворення, що охоплює знання сутності, основних принципів певної діяльності; загальнотеоретичні та спеціальні знання, знання та вміння, які пов’язані із знаходженням, збереженням та обробкою інформації з різних джерел; уміння та навички планування, організації, контролю та аналізу результатів своєї діяльності [1, с.11].

На думку В. Барнашової, культура праці складається з таких елементів, як:

- організація своєї праці як складової праці певного навчального колективу;
- планування та обліку своєї роботи;
- творчий підхід до будь-якої справи на базі засвоєних теоретичних знань;
- раціональна організація робочого місця;
- дотримання чистоти і порядку;
- економія використання часу [3, с.41].

Звертаючись до вивчення проблеми формування культури праці учнів, Н. Дупак тлумачить її як „насамперед, засвоєння знань, які переходили б у гнучкі вміння, раціональні спроби, щоб навчальний результат уроку поєднувався з розвитком пізнавальних здібностей учнів, гуманізація процесів взаємовідносин у класному колективі, застосування групової роботи, ігрових ситуацій, які імітують реальний трудовий процес, поопераційні морально-

оціночні вміння як обов'язкова умова повноцінного навчання. Адже будь-який контроль тісно пов'язаний з оцінкою, оскільки у процесі контролю над виконанням завдання не тільки визначається ступінь правильності дій і результатів, а й висловлюються оцінні судження щодо якості роботи” [6, с.26].

На думку В. Ковальчук, найважливіший показник високого рівня культури праці – це вміння, здатність планувати свою роботу, що передбачає чітке усвідомлення її цілей, аналіз умов майбутньої діяльності, визначення шляхів, способів і засобів досягнення мети, прийняття раціонального рішення для виконання свого задуму” [10, с.80].

Розкриваючи сутність культури праці, С. Бадюкова відзначає, що, по-перше, культура праці має не тільки описове, а й вартісне значення. Коли йдеться про культуру праці, маються на увазі не лише визначні досягнення людської діяльності (предмети матеріальної і духовної культури), а й досконалість, найбільша повнота виявлення тієї чи іншої якості діяльності, її організації і результатів.

По-друге, особливість цього поняття полягає в тому, що питання культури праці – це питання про те, якою мірою в тих чи інших факторах праці виявляється творча сутність людини. Тобто, говорячи про культуру праці, „ми завжди маємо враховувати те, як позначаються практичні результати праці і сама її організація на людині, як вона стає умовою і засобом стимулювання або гальмування її власних здібностей” [2, с.89].

По-третє, особливістю культури праці є вираження цілісної характеристики проявів людини. Про цей вид культури говорять тоді, коли „бажають передати не якість окремої сторони або властивості людини, а її інтегральні, об'єднані в єдине ціле, якості, які, проте, проявляються у зумовленому відношенні” [2, с.89].

Розум – це здатність людини мислити, відображати й пізнавати об'єктивну дійсність. Це найдосконаліша форма теоретичного осягнення дійсності, свідоме оперування поняттями, синтез знань на найвищому рівні

творів та ідей. Він аналізує й оцінює як дані органів чуття, так і розсудкову діяльність, а також самого себе.

Розумовий розвиток – процес вдосконалення інтелектуальної сфери і пізнавальних здібностей людини. Він може прискорюватися шляхом відбору навчального матеріалу і формування раціональних умінь самостійної роботи. Адже, як справедливо зазначав П. Блонський, „Порожня голова не розмірковує; чим більше досвіду і знань має ця голова, тим більш здатна вона розмірковувати” [4, с.86]. Знання перетворюються мисленням, і в цьому розумінні є засобом розвитку мислення. Тому важливе завдання вищої освіти полягає в тому, щоб забезпечити максимальний розвиток мислення, навчання студентів продуктивним засобам мислення, засобам самостійно поповнювати і оновлювати знання, усвідомлено застосовувати їх під час розв’язання теоретичних і практичних завдань.

Мислення є процесом опосередкованого й узагальненого пізнання предметів та явищ об’єктивної дійсності в їх істотних зв’язках і відносинах. Думка – це результат перероблення мозком конкретних чуттєвих даних (відчуттів, сприймань, уявлень) у відриві від конкретної дійсності.

Підвищенню ефективності цього процесу сприяє засвоєння теоретичного матеріалу і розв’язання завдань щодо застосування знань на практиці на основі елементів самостійного пошуку, передбачення і прогнозування як результатів рішення, так і способів діяльності.

Водночас слід зважати на те, що, як відзначає Е. Ільєнков, „покалічити орган мислення значно легше, ніж будь-який інший орган людського тіла, а вилікувати його дуже важко. І одним з найбільш „дієвих” засобів калічення мозку та інтелекту є формальне заучування знань. Саме в такий спосіб „виробляються” люди з атрофованою здібністю судження. Люди, які не вміють грамотно співвідносити засвоєні ними загальні знання з реальністю, а тому повсякчас стикаються з непорозуміннями. Зубріння, що підкріплюється постійним повторенням, калічить мозок та інтелект тим

вірніше, чим – своєрідний парадокс – більш справедливими і „розумними” є самі по собі знання, що засвоюються” [9].

На необхідність дотримуватися певних „правил” розумової праці звертав свого часу увагу В. Сухомлинський. На перше місце він ставить читання наукової літератури з предмету, який викликає захоплення, „щодня хоч би дві сторінки”. Це, за словами педагога, формує інтелектуальний фон навчання, а чим більший фон – тим легше вчитися. На другому місці – вміння слухати викладача, конспектування лекцій, розділивши конспект на дві графи для запису короткого викладу матеріалу та того, над чим треба подумати. Створивши такий „каркас”, вважав педагог, можна буде легко і швидко пригадати весь матеріал. Далі В. Сухомлинський наголошує на важливості дотримання режиму робочого дня, виконання творчої розумової праці після помірних фізичних навантажень. Наступним кроком названо вміння створювати власну систему розумової праці (співвідносити головне й другорядне у становленні здібностей, нахилів, формуванні знань, умінь відокремлювати одне від одного).

Важливе значення для розумового саморозвитку, на думку педагога, може стати вміння створювати внутрішні стимули, адже розумова праця не завжди буває цікавою, вдумливо добирати необхідну літературу, виключати несуттєве. Він закликає економити час, для чого створити свою систему записів, зберігаючи в такий спосіб те, що почерпнуто з книжок. Для кожної роботи шукати найбільш раціональні способи розумової праці: „Чим глибше ви вдумалися, тим міцніше відкладеться в пам’яті”. На завершення В. Сухомлинський закликає не марнувати часу, не відкладати „на завтра” те, що можна зробити сьогодні, і наголошує; „Чим більше ви знаєте, тим легше оволодівати новими знаннями” [11, с. 615–618].

Сьогодні, коли відбувається переорієнтація поглядів на сутність навчального процесу, ці поради В. Сухомлинського не втрачаються своєї актуальності.

Сучасні дослідники, які звертаються до вивчення питань оптимізації навчального процесу у вищій школі, дотримуються єдиної точки зору щодо його мети: розвиток студента як суб'єкта навчальної діяльності. Стати ж таким суб'єктом він може, якщо він оволодів тією часткою соціального досвіду, в якій містяться знання про способи навчальної діяльності, і вміє вибудовувати свою діяльність відповідно до цих знань, досягаючи завдяки цьому позитивних результатів. Тобто, йдеться про оптимізацію розумового виховання студентів.

Основним завданням розумового виховання є розвиток мислення взагалі та різних його видів зокрема. Воно також передбачає оволодіння основними розумовими операціями (аналізом, синтезом, порівнянням, систематизацією). Розумове виховання – це „надбання знань і формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреби в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями, у застосуванні їх на практиці” [11, с.616]. Важливим завданням розумового виховання є формування культури розумової праці.

Культура розумової праці може бути визначена як уміння раціонально організувати режим розумової праці, виробляти певну систему, здатність робити все точно, чітко, акуратно, тримати в порядку робоче місце і матеріали. Це характеристика особистості студента, що якісно визначає його спроможність навчатися й уособлює рівень розвитку розумових, пізнавальних, творчих і пошуково-дослідницьких здібностей, операційно-технологічних умінь (зосереджено й уважно працювати; долати труднощі; використовувати різні види пам'яті – логічну, моторну, зорову; вести спостереження і записи; здійснювати самоконтроль; раціонально організувати режим розумової роботи) та відповідних особистісних якостей і психічних властивостей.

Культура розумової праці є інтегральним утворенням, що має складну структуру. Ми в своїй роботі уявляємо цю структуру як сукупність таких компонентів: цільового, мотиваційного, змістового та організаційного.

Цільовий компонент є визначальним у виборі змісту, форм, методів і засобів навчального процесу. Це передбачає „включення в освітній процес елементу його осмислення, в ході якого відбувається побудова особистісного ставлення суб'єкта навчання до предмету своєї діяльності” [7]. Тобто, суб'єкт навчання має усвідомлювати, що мета є основною передумовою його діяльності, тому що сама визначає результат діяльності.

Мотиваційний компонент є необхідною складовою культури розумової праці, яка забезпечує створення розливающего середовища, що сприяє формуванню у студента внутрішньої мотивації до формування дослідницького світогляду. За наявності позитивної мотивації студент буде прагнути розв'язувати будь-яку проблему з позиції дослідницького аналізу.

Основними поняттями мотиваційного процесу є мотивування, мотив, мотивація і емотивність. Мотивування – це зовнішній процес формування мотивів, а мотивація – внутрішній процес психічного і психологічного управління поведінкою людини. Внутрішньою спонукальною причиною розумової діяльності людини є мотив цієї діяльності, а емотивність – суб'єктивне розумове пояснення самим індивідом своєї поведінки [12, с.27–28]. Мотиваційний компонент становить сукупність дій з формування позитивного мотивування до здійснення успішної розумової діяльності, застосування ефективних технологій стимулювання дослідницьких робіт за допомогою активізації творчої діяльності і підвищення інтересу до майбутньої професійної діяльності.

Змістовий компонент визначає необхідну сукупність знань, практичних умінь і ціннісних ставлень студента до навчальної діяльності.

Організаційний компонент є рушієм процесу навчання, що забезпечує планування, організацію і контроль за зростанням якості розумової діяльності, дотриманням її культури.

Проведений нами аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури дав змогу зробити такі *висновки*:

Поняття „культура розумової праці” є складним за своєю сутністю і може бути визначене як уміння раціонально організувати режим розумової праці, здатність робити все точно, чітко, акуратно, тримати в порядку робоче місце і матеріали, спроможність студента навчатися завдяки високому рівню розвитку розумових, пізнавальних, творчих і пошуково-дослідницьких здібностей, операційно-технологічних умінь та відповідних особистісних якостей і психічних властивостей.

Структурними компонентами культури розумової праці студентів визначили: цільовий, мотиваційний, змістовий та організаційний, кожний з яких має свої властивості й виконує певні завдання.

Перспектива подальших досліджень полягає у розробці критеріїв і показників сформованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури розумової праці, виявленні рівнів її сформованості.

Література

1. Авраменко О. Б. Культура праці школярів та її формування на уроках трудового навчання / О. Б. Авраменко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2005. – № 4. – С.11–14.
2. Бадюкова С. В. Поняття культури праці як психолого-педагогічна проблема / С. В. Бадюкова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 76 / Чернігівський держ. пед. ун-т імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – С.87–89 (Серія: Педагогічні науки).
3. Барнашова В. Я. Привитие навыков культуры труда / В. Я. Барнашова // Школа и производство. – 1978. – № 3. – С.41–42.
4. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения / П. П. Блонский. – М. : Педагогика, 1979. – Т.1. – С.83–125.
5. Герасимчук А. А. Соціологія : навч. посіб. / А. А. Герасимчук, Ю. І Палеха, О. М. Шиян – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 246 с.
6. Дупак Н. Передумови виховання в учнів культури праці / Н. Дупак // Рідна школа. – 2000. – № 3. – С.28 – 30.

7. Иванова Е. О. Компетентностный подход в соотношении со знание-ориентированным и культурологическим / Е. О. Иванова // Интернет-журнал «Эйдос». – 2007. – 30 сентября: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2--7/0930-23htm>
8. Иванова Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : [монография] / Татьяна Викторовна Иванова – К. : ЦВП, 2005. – 282 с.
9. Ильенков Э. В. Об идолах и идеалах / Э. В. Ильенков. – М.: Право, 1998. – 243 с.
10. Ковальчук В. І. Формування культури праці учнів ПТНЗ художнього профілю: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / В. І. Ковальчук. – К., 2005. – 288 с.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – 1976. – С. 615–618.
12. Устемиров К. У. Методика обучения общетехническим и специальным дисциплинам / Устемиров К. У., Васильев И. Б., Девятьярова Т. А. – Алматы: РАД и АЛ, 2006. – 304 с.
13. Философский энциклопедический словарь / [уклад.: Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А.]. – М. : ИНФРА, 2000. – 576 с.

На основе анализа философской, психологической и педагогической литературы раскрыта сущность понятий «культура», «культура труда», «культура умственного труда», определена и обоснована важность формирования у студентов высших учебных заведений культуры умственного труда. Охарактеризованы структурные компоненты культуры умственного труда как характеристики личности студента.

Ключевые слова: культура, культура труда, культура умственного труда, студенты, структурные компоненты.

On the basis of analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature essence of concepts «culture», «culture of labour», «culture of mental work» is exposed, importance of forming the students' of higher educational establishments culture of mental work is certain and grounded. The structural components of culture of mental work as descriptions of personality of student are described.

Key words: culture, culture of labour, culture of mental work, students, structural components.

Відомості про автора:

Бойченко Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.